

УДК 80
ББК 81.2 Тоҷ

ЯК САРЧАШМАИ ХАТТИИ *Шокиров Туграл Сироджович,*
КАДИМА ОИД БА ҲУҚУҚИ *д. и. филол., профессори кафедраи забони*
ОИЛА *тоҷикии ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

СЕМЕЙНОЕ ПРАВО В *Шокиров Туграл Сироджович,*
ДРЕВНЕМ ПИСЬМЕННОМ *д.ф.н., профессор кафедры таджикского языка*
ПАМЯТНИКЕ *ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)*

FAMILY LAW IN AN *Shokirov, Tugral Sirodjevich, Dr. of Philology,*
ANCIENT WRITTEN *Professor, chief of the Tajik language department under*
MONUMENT *the TSULBP (Tajikistan, Khujand)*
E-MAIL: shokirov1953@mail.ru

Калидвожаҳо: забон, ҳуқуқ, қонун, оила, мурофия, ҳуҷҷат, қонунишканӣ, ҷазо, қарор.

Сарчаишмаҳои хаттии қадима собит менамоянд, ки ҳуқуқшиносии тоҷик таърихи куҳан дорад. Яке аз чунин маъхазҳо «*Mātakdān i hazār dātāstān*» ном асарӣ аҳди сосониист, ки бо забони паҳлавӣ дар 54 боб таҳия гардидааст. Он фарогири мафҳумҳои ҳуқуқи оила буда, ба забонҳои русӣ, англисӣ, немисӣ ва ҳиндӣ тарҷума шудааст. Ин асар асоситарин истилоҳвожаҳои соҳаи ҳуқуқи давраи сосониёро оид ба оила, ҷома, ниҳодҳои ҳуқуқию мурофиавӣ дар бар гирифтааст. Тадқиқи диахронии таркиби лугавии сарчаишмаи мавриди назар барои ҳалли бисёр қазияҳои юрислингвистикаи таърихӣ тоҷикию форсӣ кӯмак хоҳад расонд.

Ключевые слова: язык, право, закон, семья, процесс, документ, нарушение, наказание, решение

По свидетельству письменных памятников, таджикская юриспруденция имеет древнюю историю. Одним из таких источников является «*Mātakdān i hazār dātāstān*», который в русской ориенталистике известен как «Сасанидский судебник. Книга тысячи судебных решений». Данная книга посвящена семейному праву, состоит из 54 глав и переведена на русский, английский, немецкий и хинди. Она содержит основные правовые термины Сасанидской эпохи о семье, обществе, уголовно-процессуальных институтах того времени. Диахронное изучение лексического состава изучаемого памятника способствует разрешению многих казусов таджикско-персидской исторической юрислингвистики.

Key-words: language, law, family, process, document, violation, punishment, resolution

As written monuments testify, Tajik jurisprudence enjoys ancient history. One of its originals is “*Metakdan I Hazar Datastan*” which is known in Russian Orientalistics under the title “*Sasanidian Criminal Record. The Book of thousand Court Resolutions*”. The book in question is devoted to family law, it consists of 54 chapters and is translated into Russian, English, German and Hindi. It contains major legal terms of the Sasanidian epoch related to family, society, criminal-procedural institutes of that time. Diachronic study of the basic stock of words

constituting the monument promotes a solution of many exceptional cases of Tajik-Persian historical juridical linguistics.

Ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносӣ яке аз соҳаҳои фаъолияти инсонӣ ва илмест, ки аз қадим бо ҳаёти ӯ робитаи ногусастанӣ дошта, роҳу равиши одамонро муқаррар менамояд ва ба танзим мегирад. Бинобар он ин соҳа бисёр вижагӣҳое дорад, ки маҳз ба инсон вобаста мебошад. Ҳуқуқ баробари бо ҳам омадани ду касу предмет ё мафҳуме падид омада, муносибати ононро муқаррар месозад. Ба ин маънӣ ҳуқуқ баробари пайдо шудани ҷомеа ба хизмати он омада, то имрӯз рушд меёбад. Ҳуқуқ, ки бо инсон саруқор дорад, аз ибтидо бо мақсади ба раванди муайян даровардани тарзи зиндагӣ, қору пайқори аҳли ҷомеа барояш гапу қори мумкинро номумкинро муайян менамояд, ки маҷмӯи онро қоида меҳисобанд.

Ҳар як ҷабҳаи зиндагӣ қоидаву қонуни худро дорад ва оила яке аз онҳост. Оила муҳимтарин ҷузъу унсурӣ ҷомеаву давлат буда, аз бисёр ҷиҳат муайянқунандаи рушд ё таназзули онҳо мебошад. Азбаски оила яке аз муҳимтарин ҷузъу унсурҳои ҷомеаву давлат аст, ҳанӯз аз замонҳои қадим он тартибот, речаву нақша, қоидаву қонунҳои худро роиҷ кардааст, ки дар асоси он метавон низоми давлатиро муқаррар кард. Барои роиҷии он сарчашмаҳои таърихӣ саҳму мақоми муҳиму ҳоса доранд.

Мусаллам аст, ки аз даврҳои қухани давлатдориву оиладорӣ ниёгонамон ба мо ёдгориҳои зиёду мӯътамаде боқӣ мондаанд ва омӯзиши ҳамаҷарафаи онҳо зарур астун натиҷаи матлуб хоҳад дод. Яке аз ҷунин сарчашмаҳои хеле муҳими аҳди Сосониён асарест, ки тарзу тариқи зист, муносибати иҷтимоӣу иқтисодӣи оила ва ҷанбаҳои ҳуқуқӣи онро фарогир буда, бо номи «Мотакдони ҳазор додистон» (*Mātakdān i hazār dātāstān*) маълум аст ва қайҳост, ки диққати қоршиносонро ба худ ҷалб кардааст [2-28].

«Мотакдони ҳазор додистон» бо забони паҳлавӣ таълиф гардида, нусхаи ягонаи он дар бознависии мирзоёни Эрони садаи 17 бо осеби зиёд то замони мо расидааст.

Дар замиаи матни асар муаллиф худро Farraxvart ī Vahrāmān муаррифӣ карда, китобро «*Mātakdān i hazār dātāstān*» номғузори намудааст ва баъдтар бо гунаи «Модигони ҳазор додистон» низ маълум шудааст.

Фаррахварт (Фаррухмарт) гуфтаву андешаҳои бузургони собиқро фаровон ва ҷун афӯаткār (ёддошт, ёднома, памятка) қорбаст менамояд. Масалан, вақте ки суҳан аз ҷиноят, роҳу равиши ошқор қардан ва ҷазо додани гунақор меравад, асосан ба андешаҳои мӯбади машҳур Воҳ-Шопур тақя менамояд, зеро дар он давра «афӯаткār»-и Воҳ-Шопур маълум будааст.

Дар бораи мавҷудияти ин сарчашма қори нахуст соли 1887 шарқшиноси машҳур Ҷ. Дармстетер [16] ва соли 1896 Е. Вест [15] маълумот додаанд.

Аз навишти олимон бармеояд, ки дастанавис қароканда маҳфуз мондааст. Бист варақи дастанависро ориёшинос Т. Д. Анқлесария соли 1872 аз Эрон қарида, ба Бомбай бурда, онро ҷопи факсималӣ қарда буд. Баъд маълум гардид, ки 55 варақи диғари асарро М. Л. Хатарӣ қаридорӣ намуда, дар китобқонааш маҳфуз доштааст. Миёни ин дастанависҳо ҷузъи аввали мусавада бо унвони матну исми муаллиф низ мавҷуд будаастун онро низ ба Бомбай бурдаанд. Соли 1891 дар шаҳри Пуна нусхаи факсималии асар бо пешғуфтори олими форс Ҷ. Модӣ аз ҷоп мебарояд. Дар он бист варақи қаридаи Т. Д. Анқлесария низ бо пешғуфтори Ҷ. Модӣ соли 1912 нашр шудааст.

Муҳаққикон таърихи офаридани асарро аз маълумоте муқаррар намудаанд, ки дар он гуфта шудааст: «Ин китобро духтари Исфандиёри Нӯшервон ба Рустами

Нӯшервони Бахманёр бар ивази китоби Яштҳои Виспарад ва иловаи як ҳазор динор додааст, то пардохт пурра бошад» [2, с. VIII]. Дар таърихи сабт соли 1006-уми Яздигурд нишон дода шудааст. Соли 1006-уми Яздигурд ба соли 1637-и милодӣ баробар меояд.

Шояд аз истифодаи зиёд ё беэҳтиётӣ бошад, ки бисёр саҳифаҳои китоб ғартут, навиштаҳои ғираву душворхон шудаанд, саҳифаҳои алоҳида пасупеш дӯхта шудаанд, дар рақамгузориҳо номураттабию бенизомӣ ба назар мерасад, бештар аз 50 варак аз байн рафтааст.

Бо тақя ба он ки муаллиф дар ғуфтору натиҷагириҳои худ асосан ба Явон-Ям (падари Манучеҳр) истинод меораду ҳамзамони худ меҳонад, Ҷ. Дармстетер[16] таърихи таълифи асарро ба асри IX мансуб медонад. Аммо М. Бойс[11-13] ва А. Г. Периханян дар асоси омӯзиши далелу асноди зиёди истифодакардаи мусанниф хулоса мегиранд, ки асар тақрибан соли 620 тақия ғардидааст(2, с. XIII).

А. Г. Периханян таъкид медорад, ки метавон далели зиёде биовард, ки ҳанӯз то сукути давлати Сосониён офарида шудани китобро собит намояд. Воқеан ҳам унвони ҳама мансабу дараҷаҳои дар асар истифодашуда хоси даврони Сосонианд(масалан, дар боби «Андар салоҳияти мансабдорон»). Зиёда аз ин далелҳои зерин низ ба замони Сосониён далолат мекунад:

1. Мусаннифи китоб ба ҳайси меъёри ҷорӣ қарору нишондодҳои аҳди Сосониёнро дар замони ҳозираи феъл меорад;

2. Пас аз таназзули сулолаву давлати Сосониён бисёр вазифаву мансаб ва мақомоти онҳо низ аз байн рафта буданд ва асар дер таълиф мегардид, ӯ наметавонист бар онҳо тақя намояд;

3. аз фармонҳои Хусрави Анӯшервон фаровон истифода карда, ба ҳуччатнигорию санаднигории он замон истинод меорад;

4. аз ашхоси воқеии давр ба мисли шохону вазирон, зиммдорони сосонӣ ёдовар шуда, ҳуччатҳои то соли 26-уми салтанати Хусрави Хурмузд(соли 615) ба қор ғирфтааст. Ин ҳама бурҳони қотеи мансубияти асар ба аҳди Сосониён аст.

А. Г. Периханян оид ба аҳамияти сарчашма изҳори назар карда меафзояд, ки «Мотакдони ҳазор додистон» ягона асари ҳуқуқии то замони мо расидаи аҳди Сосониён буда, маҷмӯаи асноди ҳуқуқист.

Дар айни замон, -менависад ӯ,- азбаски дар замони Сосониён ҳуқуқи мушаххаси қоркардашудае, ки набуд, китоби мазкур ягон ҳел кодекс ё рисолаи ҳуқуқии махсусе набуда, танҳо маҷмӯи қоидаву қонуни муайянест оид ба ҳуқуқи оила.

Чунин маҷмӯаҳо ба ҳайси роҳнамои адлияи амалӣ мураттаб мегардидаанд ва дар асоси сарчашмаю маводи ҳуқуқӣ маслиҳату нишондодҳои таҷрибавиро ба қормандону қоршиносон манзур медоштанд. «Мотакдон...» ҳам яке аз чунин асарест, ки хусусияти дастурӣ дошта, барои қормандони амалияи адлияи ҳамон давр тақия ғардидааст, зеро дар он вобаста ба ҳар як ҳолати судӣ маслиҳату тавсияҳои адлиявӣ дода шудааст, вале, мутаассифона, дар китоб он ҳама пароканда ва пешу қафо омадаанд.

Муҳаққиқон Ҷ. Модӣ ва К. Г. Залеман тартиби ибтидоии саҳифаҳоро бо диди ҳеш ба андозае мураттаб сохтаанд, аммо ҳанӯз ҳам номуназзамӣ боқӣ мондааст.

Дар айни замон ҳарду нусха дар Институти ховаршиносии Бомбай маҳфуз аст.

А. Г. Периханян ҳангоми тарҷумаву ба ҷоп тайёр намудани китоб [2] ба қисми муқаддимавии асар ворид намудани тафсири К. Г. Залеманро мувофиқи мақсад донистааст.

Дар китоб ду мафҳуми калидӣ **чоштак** (*čāštak*- сарчашмаи истехсоли судӣ, тафсир ва анвои он, ба истилоҳи имрӯза кодекси ҳуқуқи ҷиноятӣ, таълимот, номи тафсири «Авесто») ва **картак** (*kartak*- муроғия, меъёр, муқаррароти амалия, ба истилоҳи кунунӣ тақрибан кодекси муроғияи ҷиноятӣ) қорбасти гардида, ҳар кадоме шомили шумораи зиёди калимаву истилоҳотанд, ба мисли *āpastāk*(амр, супориш, нишондод, қарордод), *āmār*(эътибор, ба ҳисоб даровардан), *āmārkar*(ба эътибор гирифтани), *rāt*(тӯҳфа, ҳадя, эҳдо), **ahramāyīh**(издивоҷ), *bāy*(андозаи ҷазо), *bāzīšn*(қарор, ҳукми суд), ҷақ (ҳуҷҷат, санад), *dastik*(фармондихӣ, дастур, қарор, амр, фармон), *ērangīh*(гунаҳкорӣ, маҳкумкунӣ), *framān* (фармон, таъинот), *garzīšn* (шикоят), *hamahi*(ҳамкор, шарик, рафиқ, ҳамрафиқ), *kārdār*(соҳибмансаб, ашрофӣ), *mātak*(1. арзиш, қимат, пул, қарзи асосӣ; 2. моддаи қонун, навишта, навишташуда; шахси асосӣ, пешбари муроғия), *mātakdān* (китоб, навиштаҳои ҷузвбандшуда), *mātakvar*(1. шахси асосӣ; 2. нусхаи асли ҳуҷҷат, баръакси *hamračēn*-копия) ва ғ.

Асар заминаҳои пайдоиши худро дорад. Пеш аз ҳама, бояд ишора кард, ки сарчашмаи адлияи Сосониёну кулли ориётаборон ҳамон низомии ҳуқуқии зардуштиён буда, дар рушди он мақоми маҳсус дошт [4, с. 26; 5, с. 47-82]. Ҳуқуқи бостон ҷузъи ҷудонопазири одоби динӣ маҳсуб ёфта, масоили дунявӣ(хатто иҷтимоӣ) дар доира ва аз назари мазҳабӣ баррасӣ мегардиданд. Вале меъёрҳои дар панҷ наски сирф ҳуқуқӣ (*Nikātum, ZLB, sinčt, Huspāram, Huskātum, Vīdvāt*), ки бахшҳои «Авесто» буда, бо номи *dātik* маълум аст, ҳанӯз дар аҳди портиҳо (парфияниҳо) аллакай ба талаботи рушди ҷомеа мусоидат карда наметавонист ва ин табиист, зеро рушди пайвастаи ҷомеа тақозо менамояд, ки ҳуҷҷату аснод ва ниҳодҳои замон низ баробари он пеш раваду мукамал гардад. Бо мақсади тақмили қонунгузорӣ аз ҷониби таснифгарони асрҳои IV ва VI милодӣ, ки меҳостанд ба ҳар бахше 7 наски дигар зам намоянд, ба ин бахш ду наски **čīhrdāk** (аҷдодшиносӣ, чехрашиносӣ) ва **βayān-yašt** (Ибодатнома, бандест оид ба ибодати зурдуштиён) ворид карда шуда буд, вале аз кулли наскҳои ҳуқуқӣ танҳо «Видевдат» боқӣ монд. Бояд гуфт, ки шакли дурусти «Видевдат» «Видаеводата» буда, ба маънии «Доди девситез», «Доди девгурез» ё «Қонуни зидди дев» чун номи бахше аз «Авесто»-и нав маъмул аст, ки гоҳо ба таҳриф «Вандидод» хондаанд [1, с. 639]. Бо вучуди иловаю тақмилҳои адлияи ҷорӣ пурмуаммотар шудан гирифт.

Сабаби дигар торафт аз истифода монда, душворфаҳм гардидани забони «Авесто» буд ва он тақозо мекард, то ҳарчи зудтару бештар тафсири муфассали наскҳои он омода карда шаванд ва чунин ҳам шуд.

Аз ҷумла дар «Мотакдон...» низ бархе аз бандҳои «Авесто» дастабарӣ (муфассири «Авесто»-ро дастабар, муфассириро дастабарӣ меномиданд), яъне шарҳу маънидод шудаанд.

Дар китоб, ки вижагии тафсири дорад, мурағтиб ному унвони бисёр асарҳои тафсириро қайд карда, бархе аз онҳоро чун сарчашма ба қор гирифтааст. Аз он маълум мегардад, ки ҳанӯз то асри 4-и милодӣ анъанаи тафсири асноди ҳуқуқӣ маъмул будааст.

Маводи асосии истинодии ин асар наскҳо, «Видаеводата», «Занд»-и «Авесто» мебошад. Дар асар инчунин парвандаҳои судии **чоштакҳо**(*čāštak*-як навъи тафсири ҳуқуқӣ), **лотик**(*dātik*- ҷабҳаи ҳуқуқӣ, бахш, сексия), **чэхрдок** (*čīhrdāk*- мазмуни таърихӣ), **βayān-yašt**(ибодатнома), **дастабарон** (*dastabarān*- тафсирҳо), асарҳои **šayast-nē šayast**, **vīdvāt ī Mētōkmāh** (Видовати Медомах-Метокмох- тафсири Видоват аз ҷониби Мэдомоҳ), **Dātīstān-nāmak**(Қонуннома; Китоби қонунҳо дар аҳди Хусрави I),

Aḅyātkār(дастурномаи Вахшопур), **Xvēškārīh- nāmak ī kārframānānž**(Китоб оид ба ўҳдадориҳои мансабдорон), **Xvēškārīhnāmak ī magupatān** (Китоб доир ба ўҳдадориҳои мўбадон), **Mustaḅarnāmak**(Дастури тартиби шикоят), **Nipištak**(Маҷмӯи дастур оид ба савганд дар мурофия), «**Handarz**», **бойғонии шаҳри Ғур (For)** ва ғ. истифода гардидаанд. Умуман, дар китоб зиёда аз 40 сарчашмаи мухталиф истифода шудааст.

Фаррухмард хизмати бисёр муфассиронро, ба мисли Отурорзмазд, Гугушнасп, Одурфарнбарх, Сошианс, Зомосп, Ратормузд, Вахромшот, Фаррахв-Зервон ва диг. ёд намуда, тафсирашонро истифода мебарад. Ў муфассиронро ба 2 чудо карда, якеро бо номи барҷастатарин намояндаи ҳамин мактаб арағакӣкән- пайравони Апарак ва мётӣкмәһӣкән- пайравони Мэдомоҳ зикр мекунад. Яъне, дар он замон ду равияи тафсир мавҷуд будааст [2, с. XVIII].

Дар «Мотакдон...» чун сарчашмаи мўътамад дастури мўбад(магупат-magupat) Вах-Шопур бо номи «Aḅyātkār» ёд мешавад. Дар ин дастур асосан доир ба ғаёлияти магупатҳо дар соҳаи истехсолоти судӣ маслиҳату тафсирҳо чой доранд ва аз назари мураттиб дур намондаанд.

Китоб аз 54 боб иборат аст. Вале, мутаассифона унвони 15 боби аввал то замони мо нарасидааст. Шаш боби китоб рақамгузорӣ нашуда мондааст.

Мавзӯи асар аз он ҷиҳат хеле ҷолиб аст, ки он маҳз дар бораи оила, оиладорӣ, ҳуқуқи оила, ҳуқуқи ўҳдадориҳои аъзои оила ва мақоми он дар ҷомеаи қадим маълумоти арзишманд медиҳад.

Қарору ҳукмҳои пурҷигили(мучмал)-и «Модигон...» асосан фарогири масоили ҳуқуқи хусусист. Дар қисми ҳуқуқи маъмурии то имрӯз дастрасшудаи он маъмулан масоили мансабу мансабдорӣ ва муҳокимаю мурофияи судӣ, масоили умумии ҷомеа ғайримунтазам ва аҳёнан баррасӣ шудаанд. Чунин тарзи таҳияи роҳнамои юридикӣ воқеист, зеро он ба ҳайси дастури амалии адлварзон таҳия гардида, аксар далелҳои барои муфаттишону муҳаққиқони соҳаи муносибатҳои моликиятиву ўҳдадориявӣ, шаклҳои ҷамъиятӣ ва муассисавӣ, ҳуқуқи масъулият (деликтӣ), инчунин ташкили истехсоли суд, ҷузъҳои дахлдори мурофияи судӣ ва нигориши асноди ҳуқуқшиносиро пешорӯ меорад. Бинобар он А. Г. Периханян қайд менамояд: «Ин ҳама имкон медиҳад, ки низоми адлияи аҳди қадим муқаррар карда шуда, барои барқарор намудани матнҳои паҳлавӣ, аз ҷумла ҷузъҳои «Динкард», «Додистони деник», андарзу ривоятҳои паҳлавӣ, инчунин ёдгориҳои эпиграфии форсии миёна ва портӣ истифода гардад» [2, с. XXIV]. Матни асари мазкур барои омӯзиши ҳамаатарфаи қазияҳои ҳуқуқии меёрҳои ҷомеаи Сосониёни Эрон, Талмуди Бобулистон кӯмак мерасонад. Он метавонад ба дарки бисёр истилохоту воқеоти ёдгориҳои даврони ориёӣ равшанӣ андозад.

Бо истифода аз сарчашмаҳои қадима ҳаллу фасл намудани бисёр қазияҳои ҳуқуқии аҳди қадим аҳамияти «Мотакдон...»-ро чун маъҳази маҳфузияти анъанаҳои ҳуқуқӣ хеле меафзояд, зеро онҳо аз дараҷаи хеле рушд ёфтани ҳуқуқи қадимаи ниёгон, ҷиддияту амиқии низоми таснифот, коркарди мурофияи судӣ шаҳодат медиҳанд.

Матнҳои он огоҳии моро роҷеъ ба луғоти ҳуқуқӣ ва таъбироти фразеологӣ возеҳ мегардонад. Бояд таъкид кард, ки дар матни «Модигон...» баъзе вожаҳо ва ҳетерограмҳои наво низ дучор омадаанд, ки дар «Авесто» ба назар намерасанд.

Вижагии лафзии(лингвистии) матнҳои китоб танҳо дар луғот набуда, дар хусусиятҳои ҳуқуқии матнхост, бинобар он ҳама гуна мафҳум аз лиҳози муносиботи ҳуқуқӣ, ҷиҳатҳои тарҷумавии сарчашмаҳо ба маводи дигар муқоиса мешаванд. Он

барои дарки бисёр истилоҳоти олами куҳан кӯмак мерасонад. Маводи асар аз дараҷаи хуби рушди ҳуқуқи ориёӣ, устуворӣ, чиддият, амиқӣ ва дақиқии ҳуқуқӣ-мурофавии он давр шаҳодат медиҳад.

Ба ҷуз дебоҷа, дигар тамоми маводи китоб дар шакли мақола-моддаҳои фарогири қазияву қарорҳои ҳуқуқӣ таълиф гардида, ба бобҳо ғурӯҳбандӣ шудаанд, ки сарлавҳаҳошон таҷассумгари мазмуну мундариҷаи маводи бобу фаслҳоянд. Масалан, «En dar ī čiš pat hambāyān ut hamxvāstakān (i) ut hampāyandānān hilišn (талок, озод қардан) [2, с. 5], – «Ин боб оид ба баррасии қарзи рафиқон, ҳамраёён ва қафилони қарздорон».

Дар ин сарлавҳа вожаҳо ба маъноҳои зерин омадаанд: *dar* (боб), *čiš* (чиз, предмет), *pat* (дар бораи, оид, роҷеъ, дар хусуси), *hambāyān* (ҳамрафиқон, ҳамворисон, ҳамшарикон-сотоваришӣ, сонаследники, партнерӣ), *hamxvāstakān* (ҳамраёёни қарздор-корреальные должники), *hampāyandānān* (ҳамқафилон-сопоруҷителӣ), *hilišn* (талок, озод қардан, ҳал қардан, баррасӣ).

Дар ҳавошии номи бобҳо аз рӯи абҷад рақамҳои тартибии бобҳо гузошта шудаанд. Дар ҷаҳор маврид рақамҳои тартибӣ мавҷуд нестанд. Тартиби умумӣ риоя нашудаанд, ададҳо гуногунанд, дар ҳар кучо ҳар ҳел. Ин шаҳодати он аст, ки рақамҳо на дар вақти забт, балки дертар гузошта шудаанд.

Нахустбоби китоб дар бораи оилаву оиладорӣ, мақоми ҳар як аъзои оила (шавҳар, зан, писар, духтар, муносибати зановӣ), мақоми шахс дар ҷомеа, махсусан ғуломон ва муносибат бо онҳо, ҳаққу ҳуқуқи ғуломон баҳс мекунад. Мутаассифона унвони аслии бобҳои алоҳида аз байн рафтаанд ва мураттибону муҳаққиқон бисёр бобҳоро аз рӯи мазмунӣ онҳо унвонгузорӣ кардаанд.

Дар ин боб истилоҳоте чун *bandakīh* (ғулом), *dāhkān* (шох), *martoxmān* (мардумон), *āydeh* (бедин, ғайрдин) истифода шудаанд, ки шаклу маънӣ дигар кардаанд. Сарлавҳагузории бобҳо ба тариқи ҷумлавӣ буда, мазмуну мӯҳтавои онро пурра ифода месозанд, масалан, «Боб андар дастурҳое ки бояд дар мурофиаи судӣ риояву татбиқ шаванд ё дар «Дотистонномак» низ гуфта шудааст» [2, с. IX].

Ин ҳама ахбору маълумоти «Мотакдон...» оид ба масоили ҳуқуқи оилаву хоҷагидорӣ имкон медиҳад, ки низоми ҳуқуқи ориёӣ, матнҳои паҳлавӣ, аз ҷумла «Динқард», «Додистони деник», андарзҳо, ривоятҳои паҳлавӣ, ёдгориҳои асримиёнагӣ ва портиро фарогирона омӯхта, ҳолату вазъи ҳуқуқии он давра равшан карда шавад.

Дар асар ҳаллу фасли масоили зиёд мавриди баррасии мушаххас қарор дода шудааст. Аз ҷумла оид ба шарту шароити қарзгириву қардихӣ; қарздорон ва сармоягуздорон; муносибат бо ғуломон; қарори табақот ва қаноатмандӣ ва ғайриқаноатмандӣ аз он; никоҳу талок; мансабу мансабдорон, вазифаву ўҳдадорӣҳои онҳо; масъулияти шаҳодатдихӣ; саркашӣ қардан, оқибати безътиборӣ ба суд (контумация); пардохт, тарзу намуд ва шарту шароити он; ворисият; васоят, ҳимоят, дастгирии ҳамдигарӣ; ситонидани қарз (пас аз марг); зани комилҳуқуқ; ғаравгузорӣ; ҳамрафиқӣ; моликияти меросӣ; мансубияти молу ашё ва ҳифозати он; интиҳоби чизе ва писандидани он; пардохти маош ва ҷарима, дар бораи хароҷот, хайрия ва иҷрои шартнома; пардохти иҷора; умури мурофиа; даъво; ҳукму қарордоди судӣ; мақоми дин ва эътидоли тафаккур; рафокати ду нафар ё минтақаи замини онон; ҳукму қарордоди судии муфассирони «Авесто»; даромад, анвоъ ва вижагиҳои он; бегуноҳӣ, беайбӣ; моликияти хусусӣ; дар бораи дастурҳои «Датастонномак»; ночӯрии ҳукм, қарордодҳои судӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо; салоҳияти масъулони мансабдор ва ғ.

6 боб ракамгузорӣ нагардидаасту 5 боб аз тарафи таҳиягарон ворид шудааст.

Қимати дигари асар дар он аст, ки мусанниф забони давраи таҳияи асарро риоя намуда, истилоҳовожаҳои ҳамон давраро ба қор гирифтааст.

Умуман, асари мазкур ҳам аз лиҳози вижагиҳои таърихи давлат ва ҳуқуқ, ҳам аз нигоҳи ҳуҷҷатнигорӣ ва омӯзиши матни таҳассусӣ хеле ҷолиб буда, сазовори таҳқиқи умдатаре мебошад.

Пайнавишт:

1. *Авесто /Гузориш ва пажӯҳиш Чалили Дӯстхоҳ.Таҳиягар Муаззами Диловар.- Душанбе: Қонуният, 2001.-792 с.*
2. *Периханян А.Г. Сасанидский судебник. Книга тысячи судебных решений / Антология мировой правовой мысли: В 5-ти томах.- М.: Наука, 1999. Т.1: Античность, восточные цивилизации.- С.65-80.*
3. *Периханян А. Г. Агнатические группы в Древнем Иране // ВДИ. – 1968. -№ 3. - С. 28-52.*
4. *Халиков А. Г. Правовая система зороастризма.- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005.- 448 с.*
5. *Шокиров Т. С. Юридические термины и их лингвистические особенности.- Худжанд: Дабир, 2017.- 252 с.*
6. *Bartholomae Chr. Über ein sasanidisches Rechtsbuch.-// Sb. Haidelb. AW, Philos.-hist. KL.- 1910, 11 Abhandl.- P. 3-25.*
7. *Bartholomae Chr., Beiträge zur Kenntnis des sasanidischen Rechts.-// WZKM, 27, 1913.- P.347-374.*
8. *Bartholomae Chr. Der Verbalkontrakt im sasanidischen Recht.-// Sb. Haidelb. AW, Jahrg. 1917,11 Abhandl.- P. 3- 15*
9. *Bartholomae Chr. Zum sasanidischen Recht I-V/-// Sb. Haidel b. AW, Jahrg. 1918, 5 Abhandl.- P. 3- 50; ibid., 14 Abhandl.- P. 3- 50; Jahrg. 1920, 18 Abhandl.- P. 3- 66; Jahrg. 1922, 5 Abhandl.- P. 3- 57; Jahrg. 1923, 9 Abhandl.- P. 3- 56*
10. *Bartholomae Chr., Die Frau im sasanidischen Recht.-// «Kultur und Sprache», 5, Haidelberg, 1924, № 5.-P. 3-25.*
11. *Boyce M. Middle Persian Literature, Handbuch d.Orientalistik hysg. von B. Spuler.-// I Abt. Bd. IV. 2 Abschnitt, Lief. 1, Lief. I, Leiden-Köln, 1968.-P. 62.*
12. *Boyce M., On sacred Fires of the Zoroastrians.-// BSOAS, XXXI, 1, 1968. -P. 52-68.*
13. *Boyce M., The Pious Foundations of the Zoroastrians.-// BSOAS, XXXI, 2, 1968.-P. 270-289.*
14. *Bulsara S. J., The LaWs of the Ancient Perians, Bombay, 1937.- 87 p.*
15. *E. West Y. Grundriss der Iranischen Philologie.- Strassburg, 1896.-P. cmp. 116-117.*
16. *Darmesteter J. Revue Critique d'Histoire et de Literature /|| Nouv. série, t. XXIV, 1887.- P. 425- 427.*
17. *Klingenschmitt G., Die Erbtochter in sasanidischen Recht.- //MSS, 21, 1967.- P. 59-70.*
18. *Klingenschmitt G. Neue Avesta-Fragmente.-// MSS, 29, 1971.- P. 111-174.*
19. *Menasce J.- P.de, Feux et fondations pieuses dans le droit sassanide. //«Indo-Iranica. Mélanges présentés à G. Morgenstierne », Wiesbaden, 1964, P., 1964.- P.136-148.*
20. *Menasce J.- P.de, Les données géographiques dans le Mātīgān i Hazār Dātistān. //«Indo-Iranica. Mélanges présentés à G. Morgenstierne », Wiesbaden, 1964.- P. 149-154.*
21. *Menasce J.- P.de, Formules Juridiques et syntaxe pahlavie, «Bulletin of the Iranian Culture Foundation», I, 1 1969.- P. 11-20.*

22. *Mādagān i hazār dātāstān*, A. Photozincographed Facsimile of a Ms. Belonging to the M. L. Homhang Hataria Library in the Zurthoshti Anjuman Atashbehuran (with an introduction by J.J. Modi), Poona, 1901.
23. Pagliaro A., *L'anticresi nel diritto sāsānidico*. // *RSO*, XV, 1935, P. 275-315.
24. Pagliaro A., *Note di lexicografia pahlavica*. // *RSO*, XXIII, 1948, P. 52-68.
25. Pagliaro A., *Aspetti del diritto sāsānidico, hačašmānd «interdicum»*. // *RSO*, XXIV, 1949, P. 120-130.
26. *The Soocial Code of the Parsies in Sassanian Times or the mādagān i hazār dātāstān*, part II. By T. D. Anklesaria with an Introuction by J.J. Modi, Bomday, 1912.ä
27. Perikhanian A., *njtes sur le lexique iranien et arménien*, REArm., V, 1968, P. 9-23
28. Perikhanian A., *Sur arm. panduxt*, REArm., VI, 1969, P. 1-14. Perikhanian A., *On some Pahlavi Legal Terms*, «W. B. Henning Mem. Vol.», L. , 1970.- P. 349-357.

Reference Literature:

1. *Avesta / Provision and Study of Jalil Duskhok*. Prepared by Muazami Diloar. – Dushanbe: Legislation, 2001. – 792 pp.
2. Perikhanyan A.G. *Sasanian Criminal Record. The Book of thousand Juridical Resolutions // Juridical Ideas: in 5 volumes*. – M.: Science, 1999. – V.1.: Antiquity, Eastern Civilizations. – pp. 65 – 80.
3. Perikhanyan A.G. *Agnatic Groups in Ancient Iran*. // *VDI*, 1968. - # 3, - pp. 28 – 52.
4. Khalikov A.G. *The Law System of Zoroastrism*. – Dushanbe: Enlightenment and Culture, 2005. – 448 pp.
5. Shokirov T.S. *Juridical Terms and their Linguistic Features*. – Khujand: Dabir, 2017. – 252 pp.
6. Bartholomae Chr. *About one Sasanidian Book on Law* // *Sb Heidelberg, AW, Philos. – hist. KL.* – 1910, 11 *Abhandl.* – pp. 3-25 (in German)
7. Bartholomae Chr. *Contributions into the Knowledge of Sasanidian Law* // *WZKM*, 27, 1913 /- pp. 347-377 (in German)
8. Bartholomae Chr. *Oral Agreement in Sasanidian Law* // *Sb. Heidelberg. AW, Jahrg. 1917*, 11 *Abhandl.* – pp. 3-15 (in German)
9. Bartholomae Chr. *On Sasanidian Law I – V* - // *S6. Heidelberg AW Jahrg. 1918*, 5 *Abhandl.* – pp. 3-50; *ibidem.*, 14 *Abhandl.* – pp. 3-50. *Jahrg. 1920*, 18 *Abhandl.* – pp. 3-66; *Jahrg. 1922*, 5 *Abhandl.* – pp. 3-57; *Jahrg. 1923*, 9 *Abhandl.* – pp. 3-56 (in German)
10. Bartholomae Chr. *Woman in Sasanidian Law* // “*Kultur und Sprache*” (“*Culture and Language*”, 5, Heidelberg, 1924, N5. – pp. 3-25 (in German)
11. Boyce M. *Middle Persian Literature, Handbuch d.Orientalistik hysg. Von B.Spuler.* // *I.Abt. Bd.IV.2.Abschnitt, Lief.I., Lief.I.*, Leiden-Koln, 1968. – P. 62.
12. Boyce M., *On Sacred Fires of Zoroastians*. // *BSOAS*, XXXI, 1., 1968. – pp. 52 – 68.
13. Boyce M., *The Pious Foundations of Zoroastians*. // *BSOAS*, XXXI, 2., 1968. – pp. 270 – 289.
14. Bultara S.J. *The Laws of Ancient Persians*. - Bombay, 1937. – 87 pp.
15. West U. *Foundations of Iranian Philology*. – Strassburg, 1896. – pp. 116-117 (in German)
16. Darmester J. *Critical Review of History and Literature* // *Nouvelle Serie (The New Series)*. V. XXIV, 1887. – pp. 425 – 427 (in French)
17. Klingenschmitt G. *Daughter's Right in Sasanidian Law* // *MSS*, 21, 1963. – pp. 59-70 (in German)

-
18. Klingenschmitt G. Fragments from "New Avesta" // MSS, 29, 1971. – pp. 111 – 174 (in German)
 19. Menasce, Jean-Pierre. Fortifying Foundations of Sasanidian Law // "Indo-Iranica. Different Works Presented by G. Morgenstierne", Wiesbaden, 1964. – pp. 149 – 154 (in French)
 20. Menasce, Jean-Pierre. "Geographic Donations in "Matigan I Hazar Datistan" // "Indo-Iranica". Different Works Presented by G. Morgenstierne", Wiesbaden, 1964. – pp. 149-154 (in French)
 21. Menasce, Jean-Pierre. Juridical Formulae in Pahlavi Interpretation. "Bulletin of the Iranian Culture Foundation" I, 1 1969. – pp. 11 – 20 (in French)
 22. Mādagān i hazār dātāstān, A. Photozincographed Facsimile of a Ms. Belonging to the M. L. Homhang Hataria Library in the Zurthoshti Anjuman Atashbehan (with an introduction by J.J. Modi), Poona, 1901.
 23. Pagliaro A. Found Ancient Reports on Sasanidian Law // RSO, XV, 1935. – pp. 275-375 (in Italian)
 24. Pagliaro A. Notes on Pahlavi Lexicography // RSO, XXIII, 1948. – pp. 52 – 68 (in Italian)
 25. Pagliaro A. Aspects of Sasanidian Law, hacasmān "interdicted" // RSO, XXIV, 1949. – pp. 120 – 130
 26. The Social Code of the Parsies in Sassanian Times or the mādagān i hazār dātāstān, part II. By T. D. Anklesaria with an Introduction by J.J. Modi, Bombay, 1912.
 27. Perikhanyan A. Notes on Iranian and Armenian Lexics. REArm., V, 1968. – pp. 9-23 (in French)
 28. Perikhanyan A. On Armenian "Panduxt", REArm., VI, 1969. – pp. 1-14. Perikhanian A., On some Pahlavi Legal Terms, «W. B. Henning Mem. Vol.», L., 1970. – P. 349-357.